

KOMUNALNA DRUŠTVA U DALMACIJI U ANŽUVINSKOM RAZDOBLJU

TOMISLAV RAUKAR
Filozofski fakultet u Zagrebu

UDK: 949.718:33
Izvorni znanstveni rad

Analiziraju se ekonomske i društvene prilike u dalmatinskim komunama u datom razdoblju. U prvom dijelu govori se o geoprivrednoj situaciji pojedinih dalmatinskih gradova, što je bio osnovni preduvjet njihovom razvoju. Ističe se razlika između otočkih »zatvorenih« gradova i kopnenih, onih na obali koji su bili otvoreni prema zaleđu kuda se usmjevala trgovina. Razlike postoje i u teritoriju s agrarnim površinama što ga je u geofizičkim datostima mogao razviti pojedini grad. U drugom dijelu radnje govori se o ekonomskoj dinamici temeljenoj na osnovnim oblicima ondašnje privrede, a u trećem se ukratko upozorava na klasne razlike unutar komunalne strukture. U zaključku autor ističe da su komunalna društva u Dalmaciji u anžuvinskom razdoblju doživjela svoj krajnji razvojni rast u prvom redu zato što je tada bila omogućena potpuna integracija sa zaleđem. Najbrži ekonomski rast između 1358. i 1409. god. očituju Dubrovnik i Zadar, ali se uspon primjećuje i drugdje, npr. u Splitu. Nakon 1409. sve dalmatinske komune doživljavaju ne samo razvojnu stagnaciju nego i pad, osim Dubrovnika, koji je ostao izvan domašaja Venecije.

a) Uvod

1. Starija je historiografija već odavno, počevši od Ivana Luciusa dalje, pažljivo ocrtala one političke promjene koje obilježavaju anžuvinsko razdoblje komunalnih društava u Dalmaciji.¹ Novija su istraživanja pošla korak dalje i upozorila na plodne rezultate političke integracije hrvatskih zemalja nakon Zadarskog mira 1358: ekonomski napredak obalnih društava i njihov kulturni polet, pa je na taj način stvorena pouzdana predodžba o tom važnom razdoblju hrvatske povijesti.²

Pristupajući još jednom tom istom razdoblju nužno se suočavamo s pitanjem: kakav zadatak danas može odabrati istraživač i prema kakvim razvojnim značajkama dalmatinskih gradova takvo istraživanje mora biti usmjereno? Predložio bih, za ovu priliku, da u središtu bude najmanje proučeni problem: složeno pitanje razvojne dinamike i međudnosa jadranskih društava. Jer, oko tih pitanja usredotočene su sve strukture komunalnih društava; istodobno, određivanje razvojnih usmjerenja iziskuje usporedbu između dalmatinskoga grada i razvojnih obilježja na širem jadransko-mediteranskom prostoru, što je od važnosti u nastojanju da se temeljitije objasni cjelovit tijek hrvatskoga srednjovjekovlja.

¹ J. Lucius, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, Venecija 1673. i hrvatski prijevod: *Povijesna svejdočanstva o Trogiru*, I—II, Split 1979; S. Ljubić, *Pregled hrvatske povijesti*, Rijeka 1864; Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, II/1, Zagreb 1900; D. Gruber, »Borba Ludovika I s Mlečanima za Dalmaciju (1348—1358)«, *Rad JAZU*, 152, Zagreb 1903, 32-161; isti, »Dalmacija za Ludovika I (1358—1382), I dio (1358—1367)«, *isto*, 166, 1906, 164-215; 168, 1907, 163-240; 170, 1907, 1-75.

² N. Klaić — I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 98-250; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, Prvi dio, Zagreb, 1980.

2. Razumljivo se, mogućnost takva istraživanja veoma je otežana stupnjem sačuvanosti izvorne građe, s jedne, i skromnim brojem prethodnih radova o nekim važnim pitanjima u razvoju društava na istočnom Jadranu, s druge strane. Tako, na primjer, notarijat nekih komuna iz toga razdoblja nije uopće došao do nas (Rab, Trogir, Hvar), a i u sačuvanoj građi, na primjer iz Splita ili Zadra, također ima znatnih praznina. Zbog toga ni izlaganje ponekad neće doprinjeti dalje od postavljena pitanja.

b) Razvojni preduvjeti

3. Već i površan pogled na teritorijalni izgled dalmatinskih komuna, od Raba do Dubrovnika, pokazuje da su geoprivredni preduvjeti njihova rizvoja bili veoma različiti. Gradovi su se razlikovali i površinom distrikta i njihovim ekonomskim značajkama. Neke su komune planinskim lancima i krševitim terenom bile stisnute uz more, kao na primjer Dubrovnik ili Šibenik, u drugima su se te prirodne prepreke rastvarale u plodna zaleđa, doduše nejednake površine i vrsnoće. Zadar je upravo u anžuvinskom razdoblju dogradio svoj široki distrikt u kopnenom zaleđu, ali je u njemu bilo i neplodnih područja. Kopneni dio splitskog distrikta oblikovan je znatno ranije; on je površinom bio višestruko manji, ali se zato sastojao od najplodnija zemljišta. Dubrovnik, nasuprot tome, konačno stvara svoj teritorij tek u prvoj četvrtini XV. stoljeća. Obalne komune razlikovale su se i u otočnim dijelovima njihovih kotareva. Zadarsko je otočje bilo ekonomski najvažnije jer se protezalo od Silbe i Oliba do Vrgade i Kornata, dok je otočki posjed splitske komune bio malen, premda ne i nevažan, a trogirsko upravo zanemarivo. Nasuprot tome, krševitom su području otoka Paga solane, smještene u pličinama dvaju otočnih uvala, davale iznimnu privrednu važnost.³

4. Razlike u prirodno-zemljopisnim značajkama uvjetovale su i ekonomsko-proizvodne razlike. Temeljni oblici proizvodnje, od agrara i stočarstva preko ribarstva do obrta, očitovali su samo kvantitativne razlike, ovisne ili o površini distrikta ili o broju komunalnog pučanstva, ali oni nisu bitnije utjecali na stupanj gospodarske važnosti pojedinih komuna u jadranskom sustavu veza. Samo one djelatnosti koje su se izrazito odvajale od zajedničke privredne podloge postajale su faktorom ekonomskih razlika među istočnojadranskim društvima. Podvrgavanje paških solana vlastitoj privredi omogućilo je uspon zadarskom društvu, dok je rudno bogatstvo zaleđa veoma utjecalo na ekonomsku ekspanziju Dubrovnika.

5. Gospodarske posebnosti i zemljopisni smještaj utjecali su i na komunikacijska usmjerenja komunâ, napose na odnos između kopnenih i pomorskih putova. Sve komune bile su ekonomski usmjerene prema moru, ali nisu bile jednako vezane s kopnenim zaleđem. Neke otočke komune — Brač, Hvar ili Vis — pripadaju, uvjetno rečeno, geoprivredno »zatvorenim«⁴ društvima, upravo s obzirom na stupanj sudjelovanja u sustavu jadranskih veza. Te su komune bile usredotočene na vlastitu agrarno-stočarsko-ribarsku privredu. Njihova je trgovina bila okrenuta prema jadranskom bazenu, dok su veze s balkanskim zaleđem bile znatno slabije razvijene. Niz komuna na obali, od Zadra do Dubrovnika, mogli bismo nazvati

³ G. Novak, *Povijest Splita*, I, Split 1957; T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću, Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977, 15-18; Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*

geoprivredno »otvorenim« društvima, jer se nisu ograničavale na vlastitu proizvodnu podlogu, nego su ravnotežom između kopnenih i pomorskih komunikacija ekonomski povezivale balkanski s jadranskim prostorom. Ali, i među obalnim komunama bilo je razlika u oblicima veza sa zaleđem. Gradovi s malenom proizvodnom površinom distrikta i oskudnom ponudom vlastite robe (Split) ili pak gradovi s ekonomski važnim zaleđem (Dubrovnik), čvršće su bili vezani s balkanskim područjem, pa su njihovi trgovci i obrtnici, prije svih dubrovački, u njemu izravno i djelovali. Nasuprot njima, Zadar se u odnosima s balkanskim zaleđem prvenstveno oslanjao na vlastitu i pašku sol, veoma traženu na čitavom Jadranu.⁴

6. Na iduće važno pitanje o demografskom razvoju komunalnih društava u XIV. st. možemo, na žalost, odgovoriti samo više-manje vjerojatnim pretpostavkama. Točni podaci o broju pučanstva u nekim gradovima potječu tek iz prve četvrtine XVI. st., kada Zadar ima oko osam, a Split oko pet tisuća stanovnika.⁵ Ti su nam podaci, dakako, važni i za približnu procjenu broja žitelja u XIV. ili XV. st., ali ne omogućavaju točno utvrđivanje demografskoga gibanja i njegovih uzročnosti između 1300. i 1400.

Anžuvinskom razdoblju u Dalmaciji neposredno prethodi tzv. »crna smrť« ili velika epidemija kuge god. 1348. Malo znamo o toj demografskoj katastrofi, čak niti to koje je sve gradove ona zahvatila. Temeljito je proučeno samo njezino djelovanje u Dubrovniku.⁶ Jedan odlomak u kronici A. Cutheisa ocrtao je, doduše posve upočeno, njezin zamah u Splitu, a sačuvano je i nekoliko neodređenih podataka za Trogir, i to je sve.⁷ Što je bilo 1348. s drugim komunama? Je li kuga zahvatila Zadar i komune na otocima? I najzad, kakve su bile njezine posljedice u cjelovitom razvoju komunalnih društava? Kakve je demografske promjene izazvala? Pitanja tim teža što je određivanje gubitaka čak i za Dubrovnik sasvim približno i nesigurno, u rasponu od 6 do 10 tisuća.⁸ Moramo se, na žalost, zadovoljiti samo procjenama u nastojanju da utvrdimo najvažnije: u kojoj mjeri smijemo primijeniti na dalmatinske komune demografsku i ekonomsku dinamiku grada između 1300. i 1400, koju obilježava općenita kriza i demografski pad?⁹ Unatoč svim ograničenjima, malo historiografskim spoznajama, bilo sačuvanošću izvorne građe, čini se da smijemo, uz određen oprez, ustvrditi: dalmatinski grad u XIV. st. očituje vlastitu razvojnu dinamiku koja se u demografskom pogledu temeljila na razmjerno brzom oporavljanju razvijenim migracijskim gibanjima iz seoskih regija kontinentalnog zaleđa prema obalnom pojasu.

⁴ G. Novak, *Hvar*, Beograd 1924; D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Supetar 1968; I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976; T. Raukar, »Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću«, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Odsjek za povijest 7—8, Zagreb 1969—70, 19—79.

⁵ Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, 22—25; za Split: Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, II, Zagreb 1877, 16; Novak, *Povijest Splita*, II, Split 1961, 65.

⁶ K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka*, *Zbornik Konstantina Jirečeka*, II, Beograd 1962, 114, 124-131; Dušanka Dinić, »Utica j kuge od 1348. na privredu Dubrovnika«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, V, 1960, 11-33.

⁷ *Legende i kronike*, Split 1977, 193; P. Andreis, *Povijest grada Trogira*, I, Split 1978, 89.

⁸ Dinić, »Utica j kuge...«, 14, bilj. 16.

⁹ G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, cit. prema tal. prijvodu: *L'economia rurale nell'Europa medievale*, Roma—Bari 1976, 452 i dalje; B. H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis*

7. U oblikovanju razvojne dinamike komunalnih društava u čitavom kasnom srednjovjekovlju, između XIV. i XVI. st., utjecaj političkih sustava bijaše veoma velik, gotovo odlučan, napose na ključnim točkama istočno-jadranske obale (Zadar). U desetljeću između zadarskoga ustanka 1345—46. i Zadarskog mira 1358. mletačka uprava uzrokuje privredni zastoj Zadra, carinskim sistemom iz god. 1347. i ugovorima o zadarsko-paškoj soli 1352. Druge dalmatinske komune nisu u tom razdoblju bile podvrgnute ekonomskim ograničenjima, pa položaj Zadra između 1347. i 1358. anticipira, u oštrijem obliku, ekonomsku politiku Venecije nakon 1409.¹⁰

Ludovikova politička integracija 1358. ubrzava ekonomski uspon komunalnih društava, koji je nastavljen čak i u nesigurnim političkim prilikama nakon njegove smrti 1382. To uvjetuje i objašnjava politička stajališta komuna u teškom razdoblju 1382—1409.

c) Ekonomska dinamika

8. Premda su nakon 1358. politički preduvjeti — uklanjanje mletačke vlasti i nesmetane veze sa zaleđem — bili približno jednaki u svim gradovima, ipak je ekonomski razvoj komuna pokazivao primjetne razlike. Dakako, one se ne stvaraju tek u anžuvinskom razdoblju. Dalmatinski grad očituje postupan ekonomski rast već od XII/XIII. st. dalje. Već u drugoj pol. XIII. st. Zadar, Trogir ili Dubrovnik važna su trgovačka središta, a tu granicu, koju uvjetuju samo najstariji sačuvani notarski sveščići, smijemo bez dvojbe pomaknuti znatno niže, barem na čitavo XIII. stoljeće. Kreditna trgovina Dubrovnika ima znatan opseg već potkraj XIII. st.; zadarska trgovina, napose solju, razvijena je već u prvoj pol. XIV. st., a sasvim sigurno i prije, dok jedna trogirski kompanija iz god. 1272. posjeduje kapital od 6.800 mletačkih libara. Ekonomske fizionomije komuna, izrazite u anžuvinskom razdoblju, jasno su određene već u XIII. stoljeću.¹¹

Pa ipak, razlike u ekonomskoj dinamici između dalmatinskih komuna u potpunosti se očituju tek u anžuvinskom razdoblju. Nakon 1358. sabiru se svi preduvjeti koji omogućavaju razvoj komunalnih društava. Uklanjaju se sva ograničenja, pa se geoprivredne značajke i prednosti nekih komuna pretvaraju u ekonomski uspon.

9. U privrednom rastu komuna ne sudjeluju podjednako svi dijelovi ekonomske strukture. Agrar, stočarstvo i ribarstvo važna su podloga komunalne proizvodnje, ali ne i znatniji činitelj ekonomskog rasta. Dijelom to vrijedi i za obrte, premda se neke vrste — brodogradnja, mastioničarstvo i neki umjetnički obrti — jače razvijaju u okolnostima općeg gospodarskog poleta. Stupanj privrednog rasta najbolje odražava trgovina, kao najdinamičnija i najosjetljivija gospodarska djelatnost, premda u takvim procjenama ne valja zanemariti ni neke druge činitelje, prvenstveno gibanje vrijednosti nekretnina, od solana do zemljišta i kuća, ili pak nosivost i vrijednost

van West-Europa (500-1850), cit. prema tal. prijevodu: *Storia agraria dell'Europa occidentale (500-1850)*, Torino 1972, 193; J. Le Goff, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, Beograd 1974, 137-140; D. Hay, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, London 1977, 31-34.

¹⁰ T. Raukar, »Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću«, *Historijski zbornik*, XXI—XXII, 1968—69, 343-370.

¹¹ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*; M. Mirković, »O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. stoljeću«, *Historijski zbornik*, IV, 1951, 21-54.

brodova, ukratko, opseg proširene reprodukcije u dalmatinskim gradovima.

Osobit napredak između 1358. i 1409. pokazuju: 1) komune što su posjedovale bogatu proizvodnu podlogu, koja prije 1358. nije mogla doći do izražaja zbog političkih ograničenja (Zadar, između 1347. i 1358) i 2) komune koje su u svom zaleđu imale znatna prirodna bogatstva (Dubrovnik), ili, drugim riječima, komune koje se nakon 1358. uključuju u veliku balkansko-jadransku trgovinu. Novouvedeni anžuvinski porezni sustav i organiziranje Kraljevske komore soli i tridesetine nisu sprečavali, pa čak ni znatnije otežavali, ekonomski polet komuna.¹²

10. Ako bismo pri tome pokušali odrediti stupanj ekonomskog rasta na primjeru Dubrovnika, Zadra i Splita između 1358. i 1409, i to s obzirom na gibanje trgovačkog poslovanja, onda bi prednost pripadala Zadru.

Privredna aktivnost Dubrovnika, razumije se, također raste između 1300. i 1400, unatoč povremenim poremećajima, kao na primjer u doba kuge 1348, ali ona ipak nije bila obilježena tako naglim skokovima kao trgovačka djelatnost Zadra. Opseg dubrovačke kreditne trgovine u drugoj trećini XIV. stabilan je i giba se od 226.000 perpera u g. 1333. do 211.000 perpera 1368; tek potkraj XIV. st. (1395) dopire do iznosa od oko 313.000 perpera, ali se između 1401. i 1405. kreće od 180 do 270.000 perpera.¹³ Ti podaci upućuju na ravnomjernost kreditne trgovine Dubrovnika već od početka 30-tih godina XIV. st., unatoč povremenim padovima, ali i na zaključak o ponešto različitom utjecaju anžuvinske integracije na privredu Dubrovnika i Zadra.

Premda je zadarska trgovina u prvim desetljećima XIV st. bila razvijena, ipak je u predanžuvinskom desetljeću zabelježila osjetan pad. Notarski sveščići iz same sredine XIV. st., između 1349. i 1356, sadrže veoma malo podataka o kreditnoj trgovini. Čak je i zadarska trgovina solju u tim godinama opsegom skromna, a ugovora o trgovačkim društvima gotovo i nema.¹⁴ Nakon 1358. privredni život Zadra u općenitom je usponu. Raste opseg kreditne trgovine, prije svega trgovanje solju. Broj trgovačkih društava i količina uložena kapitala povećavaju se prema kraju XIV. st. i dostižu najveći opseg otprilike između 1390. i 1405. Cjelokupna privredna aktivnost Zadra na prijelomu XIV. i XV. st. nije, doduše, mogla doseći opseg ekonomske djelatnosti Dubrovnika koja se isticala ravnomjernijim i sigurnijim usponom, ali je rast zadarske privrede bio uočljiviji i brži, upravo poradi mletačkih ograničenja između 1347. i 1352, jednako kao što će biti veoma primjetan njezin zastoj poslije 1409. i sve brže njezino zaostajanje za privredom Dubrovnika u XV. a pogotovo u XVI. stoljeću.

11. U usporedbi s Dubrovnikom i Zadrom, splitska je srednjovjekovna privreda, po preduvjetima i usmjerenjima, bila bliža dubrovačkoj, ali je opsegom zaostajala i za dubrovačkom i za zadarskom. Skromna i izrazito agrarna proizvodna podloga primorava Split na izravan prodor prema zaleđu znatno prije anžuvinskog razdoblja. Split je već u XIII. st. uključen u balkansko-jadranske ekonomske komunikacije, od ugovora s vladarima Srbije i Zahumlja u prvoj pol. XIII. st., preko razvijene trgovine s Apulijom.

¹² O Kraljevskoj komori soli i tridesetine (Camera regia salis et tricessime) v. R a u k a r, »Zadarska trgovina solju«.

¹³ V o j e, n. dj., 189-232.

¹⁴ Historijski arhiv u Zadru, Spisi zadarskih notara, Andreas de Canterio; Spisi zadarskih bilježnika, III: J. Stipišić, Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349—1350, Zadar 1977; R a u k a r, »Zadarska trgovina solju«.

jom, do prodora u srednjovjekovnu Bosnu na početku XIV. stoljeća.¹⁵ Nakon 1358, u uvjetima političke integracije obale i zaleđa, taj je prodor još izrazitiji. Preko sajмова u Kninu splitski se trgovci uključuju u trgovačke komunikacije prema srednjovjekovnoj Slavoniji, a trgovina s Bosnom bilježi rast koji se ne prekida sve do njezina pada pod tursku vlast 1463. Koliko se smije zaključiti iz oskudno sačuvanih izvora, čini se da su, uz dubrovačke, samo splitski trgovci imali vlastite naseobine u srednjovjekovnoj Bosni.¹⁶

Stupanj rasta splitske trgovine u XIV. st. je manji, a dinamika sporija od razvoja zadarske trgovine, jer Split ne poznaje tako nagle skokove u opsegu privredne djelatnosti prije i poslije godine 1358. Splitska kreditna trgovina po svom opsegu zaostaje za zadarskom, a u splitska trgovačka društva ulažu se u prosjeku manji novčani iznosi nego u zadarska. Između 1395. i 1405. zadarska trgovačka društva posluju i s kapitalima od 1500, 2000 ili 3000 dukata.¹⁷ Kapitali koji se između 1360. i 1380. ulažu u splitska trgovačka društva ne prelaze iznos od 500 dukata, a samo iznimno tri društva posluju i s kapitalima od oko 1000, 2000 i 2500 dukata.¹⁸ Poradi razvijene trgovine solju Zadar je u anžuvinskom razdoblju jače privredno središte od Splita, ali će tek zbivanja nakon 1409. pokazati nesigurnost i ranjivost takve podloge privrednog uspona Zadra, nasuprot Splitu koji će mnogo manje osjetiti ekonomske promjene mletačkoga razdoblja.

12. Procjena stupnja ekonomskog rasta većine drugih komuna gotovo je onemogućena jer nedostaje arhivska podloga zaključivanja. Smijemo, ipak, izraziti pretpostavku da su geoprivredno »zatvorena« društva na otocima zabilježila najskromniji rast u anžuvinskom razdoblju.

d) Društvene klase

13. Premda je složeni sklop društvenih odnosa izvan okvira ovog saopćenja, ipak iz njega valja izdvojiti promjene u odnosima između društvenih klasa koje se očituju u anžuvinskom razdoblju i koje će veoma utjecati na njihov kasniji razvoj.

Najvažnija promjena u društvenoj strukturi komuna u drugoj pol. XIV. st. je rastvaranje dotadašnjeg društvenog dualizma unutar gradskoga pučanstva: umjesto razdiobe u dva temeljna sloja — plemstvo i cjelokupno preostalo izvanplemičko stanovništvo — u komunama se oblikuje međusloj imovno ojačalih pučana i stvara podloga staleškom određivanju građanstva.¹⁹

¹⁵ G. Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split 1921; isti, *Povijest Splita*, I; M. Dinić, »Tri povelje iz spisa Ivana Lučića«, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, III, Beograd 1955, 69-94.

¹⁶ O trgovačkim vezama Splita i sajma u Kninu: Historijski arhiv u Zadru, Splitski arhiv, sv. 8/1, 18'; T. Raukar, »Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 10, Zagreb 1977, 209; Desanka Kovačević Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, 128-129.

¹⁷ Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, 272-274.

¹⁸ Historijski arhiv u Zadru, Splitski arhiv, sv. 7/1, 22'; 8/1, 28; V. Rismond, *Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbrevijature*, Split 1954, 56.

¹⁹ Problem je istražen samo na primjeru Zadra u XIV. i XV. st.: Klaić-Petricio li, *Zadar u srednjem vijeku*; Raukar, *Zadar u XV stoljeću*.

Ne bi bilo opravdano, razumije se, ako bismo taj društveni proces u cjelini vezali uz anžuvinsko razdoblje. Njegovi su počeci nešto stariji, usporedni sa staleškom kristalizacijom patricijata, ali je ipak sigurno da se oblikovanje građanskoga sloja pučana uočljivo pojačava u uvjetima ekonomskog poleta nakon 1358.

14. Tijek tog društvenog procesa bio je različit u pojedinim komunama, brži i izrazitiji u gradovima s jačim ekonomskim rastom. Staleško oblikovanje građanstva zbog toga je bilo brže u Zadru nego u Splitu. Među ulagačima u splitska trgovačka društva druge polovice XIV. st. prevladava patricijat (Teodozije Leonov, Kamurcije Franin, Ciprijan Kamurcijev, Srića Lucari i dr.), ali je prilično brojan i sloj ulagača iz redova neplemičkog stanovništva.²⁰ Stvaranje građanstva u Splitu ipak je prilično sporo jer sve do god. 1400. među tom skupinom poslovnih ljudi izvan patricijata nema tako izrazitih ličnosti kao što su zadarski trgovci suknom Nikola Mihovilov i Mihovil Petrov ili graditelji Nikola Arbusijanić i protomajstor Andrija Desin i njegovi sinovi koji vidno sudjeluju u privrednom životu komune. Privredna snaga anžuvinskog Zadra privlači istodobno i mnogo stranaca koji daju pečat zadarskoj trgovini i financijskom poslovanju između 1360. i 1390. Većina tih stranaca napušta Zadar, ali će neki sudjelovati u staleškom konstituiranju zadarskoga građanstva koje je izraženo utemeljenjem škole sv. Jakova (1407).²¹ Došljaka iz Italije bilo je i u anžuvinskom Splitu, iako znatno manje nego u Zadru, što je bilo u skladu sa stupnjem ekonomskog rasta tih komuna. Jače uključivanje stranaca u splitsko građanstvo zbiva se tek u XV. stoljeću.

e) Zaključak

15. I na kraju, sabirući izložene teze o stupnju razvoja dalmatinskih gradova u anžuvinskom razdoblju, mogli bismo zaključiti:

1. Komunalna društva na istočnom Jadranu dostižu između 1358. i 1409. krajnji razvojni rast njihova srednjovjekovlja, jer politička integracija između obalnog i kontinentalnog pojasa hrvatskih zemalja omogućava potpuni razvoj geoprivrednih prednosti i nesmetano gospodarsko usmjerenje komuna prema balkanskom zaleđu i jadranskom bazenu.

2. Razvojna dinamika dalmatinskih gradova u kasnom srednjem vijeku samo se donekle poklapa s razvojnim obilježjima evropsko-mediteranskoga grada; na razvoj komuna ne utječu samo geoprivredni preduvjeti i demografski poremećaji, nego i promjene političkog vrhovništva; neki činitelji krize evropskoga grada u XIV. st., prvenstveno u demografskom pogledu, prisutni su i u razvoju istočnojadranskih društava, ali jaka migracijska gibanja iz zaleđa i anžuvinska politička integracija ublažavaju takve pojave i komunama daju nov polet.

3. Najbrži ekonomski rast između 1358. i 1409. očituju Dubrovnik i, napose, Zadar koji se oblikuje kao važnošću drugo privredno središte u Dalmaciji, ali je ekonomski uspon primjetan i u nekim drugim komunama (Split); gospodarski uspon dalmatinskih gradova u anžuvinskom razdoblju pojačava diferencijaciju komunalnih društava, pa se oblikovanjem građanstva u najrazvijenijima stvara podloga složenije društvene strukture; di-

²⁰ Historijski arhiv u Zadru, Splitski arhiv sv 4, 22', 31', 84'; 6/2, 78'; 7/1, 60; 8/2, 127; *Rismondo, n. dj.*, 25, 33, 35.

²¹ *Raukar, Zadar u XV stoljeću*, 59.

namika društvenih procesa temelji se na stupnju ekonomskog rasta komuna; razvojna se obilježja, dakako, ne ograničavaju samo na privredu i odnose između društvenih klasa, nego obuhvaćaju sve oblike gradskog života, do kulture i intelektualnih struktura.

4. Značajke anžuvinskoga razdoblja omogućavaju utvrđivanje razvojne periodizacije u dalmatinskim gradovima između 1300. i 1500, od sazrijevanja društvenih struktura, preko njihove konačne zrelosti u anžuvinskom razdoblju, do početna perioda zastoja društava nakon 1409; takva periodizacija upućuje i na razlike između pojedinih društava: sve do god. 1409. ona se više-manje usporedno razvijaju, a razlike se temelje na geoprivrednim značajkama; nakon 1409. razlike se naglo pojačavaju pod utjecajem političkih preduvjeta: razvoj se slobodnog Dubrovnika ne prekida na početku XV st., dok druge dalmatinske komune pod mletačkom vlašću ulaze u razdoblje zastoja; na taj način razvojna obilježja anžuvinskog polustoljeća postaju čvrst i pouzdan oslonac u stvaranju spoznaje o razvojnom luku hrvatskoga srednovjekovlja na obalnom pojasu.

Tomislav Raukar: COMMUNAL SOCIETY IN ANGEVIN DALMATIA

S u m m a r y

An analysis is presented of economic and social conditions in the Dalmatian communes during the Angevin period. Part one deals with the geo-economic situation in certain Dalmatian cities, i. e. the basic prerequisite to their development. The differences between «closed» island towns and those mainland coastal towns that were open to ties with the hinterland, where trade was directed, is emphasized. Differences from town to town also existed with regard to the amount of agricultural land that could be exploited under the given geophysical conditions. Part two is a discussion of economic trends based on the basic forms of commerce at the time, and part three provides a brief look at the class differences in the communal structure. In the conclusion, the author stresses that the Angevin period was the last period of development growth in communal society in Dalmatia, the primary reason for this being that total integration with the hinterland was made possible at this time. Between 1358 and 1409 economic growth was the fastest in Dubrovnik and Zadar, but advances were also evident in some other towns, e. g. Split. After 1409 all the Dalmatian communes except Dubrovnik, which was outside Venetian influence, went through a period not merely of stagnation, but of actual decline.